

LIETUVOS ŠIUOLAIKINĖS BIBLIOFILIJOS TYRIMŲ GALIMYBĖS

KRISTINA ŽEMAITYTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius, Lietuva
El. paštas: kristina.zemaityte@mb.vu.lt

Šio straipsnio tikslas – trumpai apžvelgti bibliofilijos, kaip socialinio ir kultūrinio reiškinio, sampratų kaitą, atskleisti pagrindinių bibliofilijos tyrimams reikalingų sąvokų turinį, įvardyti esminius šio reiškinio bruožus, pristatyti 2002–2003 m. atliktos Lietuvos bibliofilų klubų narių bei išskirtines asmenines bibliotekas turinčių savininkų anketinės apklausos metodiką bei rezultatų analizę, apsvarstyti tolesnių Lietuvos šiuolaikinės bibliofilijos tyrimų galimybes.

Kiekviename krašte bibliofilija įgyja tam tikrų savitų bruožų, priklausančių nuo šalies politinių, socialinių, ekonominių sąlygų, kultūrinės aplinkos, knygos raidos ypatumų. Pabandysime atskleisti sąvokų *bibliofilija*, *bibliofilas* turinį, remdamiesi Europos (Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos, Rusijos, Lietuvos) bibliofilų bei knygotyrininkų darbais.

Bibliofilijos sąvoka turi dvi reikšmes: 1) apibrėžia socialinį, psichologinį, kultūrinį fenomeną: knygos* bei jos savininko santykį (išskirtinis dėmesys, meilė, troškimas pažinti), išreiškiamą per kolekcionavimo, asmeninės bibliotekos aktyvios kūrybos veiksmą; 2) žymi žinių, susijusių su knyga bei jos kolekcionavimu, visumą.

Bibliofilija, kaip reiškiny, atsirado kartu su raštija – žmonija jautė poreikį surinkti ir išsaugoti tai, kas užfiksuota raštu. Pirmieji mums žinomi bandymai aprašyti šį poreikį kiek vėlyvesni. Anglų vyskupas, bibliofilas Richardas de Bury savo knygoje *Philobiblon*, arba *apie meilę knygoms* intymų asmens bendravimą su knyga iš uždaro namų gyvenimo perkėlė į sunormintų visuomeninių santykių aplinką ir jį įteisino [11].

1681 m. Utrechte išleista knyga *Bibliophilia, Sive De scribendis, legendis et aestimandis Libris, exercitatio paraenetica*, parašyta kalvinistų teologo, pastoriaus Saldeno, pasirašinęjusio Christiano Libero Germano slapyvardžiu. Šis autorius, anot M. Urbšienės, vienas pirmųjų vartojo bibliofilijos sąvoką [17].

* Atsižvelgiant į bibliofilijos tyrimų tradiciją, sąvoka *knyga* vartojama platesne nei leidinio tipas prasme. Čia knyga – semantinės informacijos perteikimo grafiniais ženklais įvairaus pavidalo priemonė [12].

XIX a., iškilus organizuotam bibliofilijos sąjūdžiui, pastangos aprašyti šį išskirtinį knygų potraukį suaktyvėjo. Pirmosios Anglijoje įkurtos bibliofilų organizacijos – Roxburghe (Roksberio) klubo prezidentas Thomas Frognallas Dibdinas 1811 m. išleido knygą, pavadintą *Bibliomanija, arba išprotėjimas dėl knygų*. Šis leidinys, kaip ir Roxburghe klubo veikla, turėjo didžiulės įtakos bibliofilijos sklaidai. Parašytas satyriniu, išsilavinusiam anglų džentelmenui būdingu stiliumi, šis bibliografinis romanas, kurio dažname puslapyje tekstas teužima kelias eilutes, o likusioje dalyje karaliauja pastabos ir bibliografinės nuorodos, pateikė bibliomanijos*, ypatingos traukos tam tikriems leidiniams, apibrėžimą. Anot T. F. Dibdino, bibliomanija yra liga, pasireiškianti didele trauka: 1) egzemplioriams, išspausdintiems ant didelio formato popieriaus; 2) knygoms, kurių puslapių kraštai mechaniniu būdu knygrišio neapipjaustyti; 3) meniškai apipavidalintiems, iliustruotiems leidiniams; 4) unikalioms, dydžiu, grožiu ar istorija išsiskiriančioms knygoms; 5) leidiniams, spausdintiems ant pergamento; 6) pirmiesiems leidimams; 7) defektuotiems egzemplioriams; 8) knygoms, išspausdintoms senuoju gotikiniu šriftu; 9) privačios spaudos (*private press*) leidiniams; 10) persekiotų, naikintų knygų egzemplioriams; 11) vieno kūrinio visiems leidimams; 12) daugiatomiams leidiniams, serijoms. T. Dibdinas įvardijo bibliofiliją nuo eilinio knygų rinkimo skiriančius požymius (kai kurie jų laikui bėgant kito, kiti išliko iki mūsų dienų). Be to, jis siekė nurodyti naują bibliofilijos kryptį. Anot didžiojo bibliografo, knygas verta rinkti ne tik dėl aistros turėti, bet ir dėl aistros pažinti, tomis žiniomis dalytis. Todėl jis pateikė keletą bibliomanijos gydymo metodų: 1) naudingų šiuolaikinių knygų, nepaisant jų išorinio pavidalo, studijos; 2) retų bei vertingų knygų faksimilinis leidimas knygos mėgėjų lėšomis; 3) geriausių senovės autorių kartotinis leidimas; 4) visuomeninių knygų institucijų įkūrimas; 5) bibliografijos mokslo studijų skatinimas [5].

T. F. Dibdinas iškelia racionalaus knygų kolekcionavimo pagrindus – nuo individualumo į socialumą, nuo kolekcionavimo, atsižvelgiant tik į formalius leidinio požymius, į knygų studijas bei kolekcionavimą, nenuvertinant jos turinio, nuo geriausios spaudos paveldo dalies saugojimo į kartotinį bei pavyzdinį jos leidimą. Šie anglų bibliografo nurodyti bibliomanijos gydymo būdai tapo pagrindinėmis organizuotos bibliofilijos veiklos gairėmis.

XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje išryškėjo dvi skirtingos knygos meno raidos kryptys: privačiosios spaudos puoselėjamas istorizmas (senųjų knygos apipavidalinimo stilių bei gamybos būdų atkartojimas) bei *Art Nouveau* (o vėliau ir kitų modernaus meno krypčių) estetizmas, naujų knygos apipavidalinimo galimybių paieškos [13]. Padidėjęs dėmesys knygos apipavidalinimo menui ir kultūrai praplečia biblio-

* T. F. Dibdino vartojama *bibliomanijos* sąvoka neatitinka šių dienų sampratos. Išvardytieji požymiai žymi bibliofilijos reiškinių.

filijos sampratą. Ji suvokiama ir apibrėžiama ne tik kaip senų, retų knygų kolekcionavimas, bet ir dailios, iliustruotos, tuo laikotarpiu leidžiamos knygos pamėgimas ir puoselėjimas. Būtent šis bibliofilijos akcentas iki XX a. vidurio tampa itin svarbus. Vienu iš pagrindinių bibliofilinių organizacijų tikslų tampa didelio liuksuso iliustruotų knygų leidyba [18].

XX a. antrojoje pusėje augant knygų leidybos tempams, gausėjant knygų, išryškėja kryptingo, diferencijuoto knygų rinkimo (pagal leidinio turinį, tipą ar formą) principas. Ši bibliofilijos kryptis apibrėžiama *monobibliofilijos* terminu [21].

Sąvoka *bibliofilija* nevienodai suvokiama ir paplitusi įvairiose pasaulio šalyse. Peržvelgus universalias enciklopedijas įvairiomis kalbomis matyti, kad ši sąvoka vartojama Pietų ir Vidurio Europoje: Italijoje, Ispanijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, buvusios TSRS teritorijoje, Lietuvoje*. Anglakalbėse šalyse (Didžiojoje Britanijoje, JAV, Australijoje) bei Prancūzijoje sąvoka *bibliofilija* nėra plačiai vartojama, ją keičia *knygų kolekcionavimo* terminas (ang. *book collecting*, pranc. *collection des livres*).

Peržvelgus įvairiuose šaltiniuose pateiktus bibliofilijos apibrėžimus ryškėja keletas esminių, organiškai tarpusavyje susijusių šio reiškinio aspektų:

1) *Knygos ir jos savininko** santykis*, dažniausiai įvardijamas knygos meile, aistra, pamėgimu, pažinimu.

Prancūzų mokslininkas Yvas Devaux knygoje *Bibliofilijos pasaulis* pateikia tokį apibrėžimą: bibliofilija tai dailios, vertingos knygos meilė [4]. Pagal tos meilės apraiškas Y. Devaux dar išskiria bibliolatriją (nesaikingą knygų meilę) ir bibliomaniją (protu nevaldomą kolekcionieriaus aistrą). Bibliofilijoje, anot autoriaus, knygos meilė jungiama su jos pažinimu ir sąmoningumu. Panašiai šį reiškinį apibrėžia ir vokiečių mokslininkas G. A. E. Bogengas: bibliofilija – individualios žmogaus psichologijos motyvuota knygos meilė. Jis teigia, kad bibliofilijos reiškiniui pažinti svarbios racionali ir neracionalios šios meilės apraiškos [3].

Knygos ir jos savininko santykio tyrimai sudaro bibliofilijos psichologijos problematiką.

2) Iš knygos ir jos savininko santykio kylantis *sisteminis veiksmas, veikla – knygų kolekcionavimas, tikslingas jų rinkimas, asmeninės bibliotekos kūrimas*.

Rusų knygotyrininko Vilio Petrickio bibliofilijos apibrėžime akcentuojamas kolekcionavimo aspektas: bibliofilija – tikslingas ženklais išreikštos informacijos materialijų laikmenų rinkimas [24].

* Grande dizionario enciclopedico utet. Torino, 1967, p. 87; Grand enciclopedia rialp. Madrid, 1974, t. 4, p. 208; Brockhaus enzyklopädie. Mannheim, 1987, t.3, p. 276; Nowa encyklopedia powszechna. Warszawa, 1995, t. 1, p. 449; Большая советская энциклопедия. Москва, 1970, c. 312–313; Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius, 2003, t. 3, p. 153–154.

** Knygotyros mokslo sąvokos *knygos vartotojas*, *knygos skaitytojas* neatitinka bibliofilijos tyrimo specifikos. Šio reiškinio ypatumus atskleidžia *knygos savininko* terminas.

Rusų mokslininkas M. V. Racas skiria tris kolekcionavimo etapus:

- stambiablokis kolekcionavimas (pagal dëlionės principą, kai atskiros detalės surenkamos į vieną bloką, pavyzdžiui, serijinių bei tęstinių leidinių kolekcionavimas);
- projektinis kolekcionavimas (sukuriamas teorinis kolekcijos modelis);
- programinis kolekcionavimas (kolekcijos modelis kuriamas, koreguojamas kolekcionavimo metu) [25].

Knygų kolekcionavimo tikslai gali būti įvairūs: politiniai, socialiniai, ekonominiai, psichologiniai, estetiški, kultūriniai, moksliniai ar profesiniai.

Kyla klausimas, ko siekia bibliofilas kurdamas asmeninę biblioteką? Profesorius Domas Kaunas teigia, kad bibliofilinio kolekcionavimo tikslas – kaupti ir sisteminti žinias apie knygą [8]. L. G. Klimanovas ir M. T. Petrovas mano, kad kurdamas biblioteką bibliofilas siekia per knygą atspindėti dvasinį kultūros pasaulį – žmogaus sukurtų vertybių, idėjų, laimėjimų tam tikrą sistemą [20]. Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad bibliofilinio kolekcionavimo pobūdis priklauso nuo knygos ir jos savininko santykio, knygų kolekcionavimo motyvus lemia laikotarpio situacija bei kiekvieno bibliofilo asmenybė.

3) *Bibliofilinio intereso objektas – knyga, jų rinkinys.*

Pati knyga yra daugialypis fenomenas. Rusų knygotyrininkai L. G. Klimanovas, M. T. Petrovas išskiria tokias knygos hipostazes:

- knyga – daiktas (knyga kaip organiška turinio ir formos vienovė, pabrėžiamas ontologinis knygos aspektas);
- knyga – žmogaus pastangų rezultatas. Ji turi tam tikrą vartojamąją vertę;
- knyga – teksto, informacijos laikmena;
- knyga – meno, kultūros paminklas;
- knyga – atskiras egzempliorius, turintis nepakartojamą istoriją ir individualumą.

Kaip teigia L. G. Klimanovas ir M. T. Petrovas, bibliofilui svarbi knygos visuma, jos apraiškos aspektai, tačiau ypatingo bibliofilų dėmesio sulaukia vienais ar kitais požymiais iš didžiulės gausybės išsiskiriantys leidiniai [7]. Šis bibliofilijos aspektas nurodo tam tikrą knygos savininko kokybinį pasirinkimą, dažniausiai išreiškiamą sąvokomis *reta, vertinga*. Šių sąvokų turinys gana reliatyvus. Bibliofilams vertingos knygos požymius išsamiai išvardijo T. F. Dibdinas. Kaip pabrėžia ne vienas bibliofilijos tyrinėtojas, šie požymiai laikui bėgant gali kisti, atsirasti naujų. Norint apibrėžti bibliofilinę knygos vertę reikia atsižvelgti ir į tai, kad dažnai ji atsiskleidžia tik viso rinkinio, kolekcijos kontekste, be to, knygos vertę gali lemti subjektyvūs bibliofilo interesai.

Anot V. M. Raco, knygos kaip daikto sąvoka yra itin svarbi bibliofilijos tyrinėjimams. Rusų knygotyrininkas pateikia vaizdingą bibliofilinio ir profesinio ar mokslinio interesų skirtumo pavyzdį: bibliofilas, besidomintis vienu ar kitu autoriumi, ieškos

būdų (antivariatuose, aukcionuose, mainais) įsigyti visus jo leidinius. Asmuo, turintis profesinį ar mokslinį interesą, pasitenkins jį sudominusio autoriaus knygos kopija, nuorašais. Bibliofilą domina knyga kaip daiktas, profesionalą ar mokslininką – knygos informacija, tekstas [26].

Taigi apibrėžiant *bibliofilo* sąvoką reikia atsižvelgti į pirmiau išvadytų bibliofilijos aspektų visumą: knygos ir jos savininko santykio pobūdį, jo raiškos būdą – asmeninės bibliotekos kūrimą, ir objektą – kolekcionuoti pasirenkamą knygą. Rusų knygotyrininkas M.V. Racas pateikia tokį bibliofilo genezės (nuo eilinio skaitytojo iki bibliofilo tyrinėtojo) kelią:

- 1) *eilinis skaitytojas*. Asmeninės bibliotekos neturi arba turi nedaug atsitiktinai sukaupytų knygų;
- 2) *universalios asmeninės bibliotekos savininkas*. Šis labiausiai paplitęs knygos savininko tipas knygą suvokia kaip informacijos, estetinio pasitenkinimo šaltinį, tačiau neturi knygos kaip daikto pojūčio;
- 3) *bibliofilinių polinkių turintis asmeninės bibliotekos savininkas*. Toks bibliotekos savininkas suvokia knygos kaip daikto vertę. Jo bibliotekoje jau yra kolekcijų užuomazgų, dėl vienokių ar kitokių priežasčių jos kiekybiškai neišplėtos;
- 4) *bibliofilas*. Asmeninė biblioteka specializuota. Kai kurios bibliotekos knygos ar jų rinkinys turi muziejinę vertę. Bibliofilas knygas ne tik saugo, bet jas įriša, restauruoja;
- 5) *bibliofilas tyrinėtojas*. Šiam knygos savininkui asmeninė biblioteka yra ne tikslas, o knygos ir jos pasaulio tyrinėjimo priemonė [26].

Rusų bibliofilai O. Lasunskis ir E. Petriajevs atskiria *bibliofilo* ir *knygos mėgėjo* sąvokas [22]. Pasak straipsnio autorių, knygos mėgėjas pirmiausia domisi knyga kaip tam tikro teksto, informacijos laikmena, materialusis pavidalas jam nesvarbus. Taigi kalbama apie kitą santykio su knyga aspektą.

Teorinių bibliofilinių tyrinėjimų būklė rodo šio reiškinio sudėtingumą, kylantį iš knygos ir jos savininko individualios prigimties santykio. Šio subjektyvaus santykio pažinimo problemą iškėlė rusų knygotyrininkas M.V. Racas pabrėždamas, jog knygos meilės neįmanoma išsamiai ir adekvačiai aprašyti vien iš mokslo pozicijų. Jis siūlo bibliofiliją tirti sisteminiu ir veiklos požiūriu [25].

Bibliofilijos esmę atskleidžia knygos ir jos savininko santykis, kurį pažinti galima tik per jo apraiškas, tai yra iš šio santykio kylančius veiksmus – susidomėjimą tam tikra knyga, jos paiešką, įsigijimu, tvarkymu, tyrinėjimu. Visus juos galime įvardyti asmeninės bibliotekos kūrimo arba kolekcionavimo sąvoka. Pagrindiniu bibliofilijos tyrimų šaltiniu ir objektu tampa asmeninė biblioteka.

Sąvokų *asmeninė biblioteka* ir *bibliofilo biblioteka* santykį nagrinėja profesorius D. Kaunas straipsnyje „Bibliofilo bibliotekos katalogas“ [9]. *Asmeninė biblioteka*, anot

profesorius, yra „individualizuota kryptingai išreikšto turinio, struktūros ir paskirties įvairių tipų spaudinių sandauga“. *Bibliofilo biblioteką* profesorius apibrėžia kaip „pagal vieną arba dominuojantį požymį (turinio arba formalųjį) sudarytą išskirtinio išsamumo spaudos leidinių sandaugą“.

Šie apibrėžimai neviseiškai atskleidžia asmeninės ir bibliofilinės bibliotekos santykį. Kaip teigia rusų knygotyrininkai L. G. Klimanovas ir M. T. Petrovas, tik asmeninę, t. y. vieno asmens sukurtą, biblioteką galima vadinti bibliofiline, nes bibliofilija yra asmens kūrybiškumo apraiška, kylanti iš knygos meilės [20]. Tiriant asmeninę biblioteką, gali aiškėti tam tikri kokybiniai jos požymiai (asmens požiūris į knygą, bibliotekos kolekcionavimo pobūdis, objektas ir jų visuma), leidžiantys tokią biblioteką pavadinti bibliofiline. Taigi bibliofilinė biblioteka yra ir asmeninė. Sąvoka *bibliofilinė biblioteka* žymi tam tikrą asmeninės bibliotekos kokybę. Šiame straipsnyje pristatant bibliofilijos tyrimus vartojama sąvoka *bibliofilo biblioteka* yra sąlyginė, bibliofilas – priklausantis bibliofilų klubui arba turintis išskirtinę asmeninę biblioteką pavienis asmuo.

Kyla klausimas, kokio mokslo – bibliotekininkystės, knygotyros – problematikai skirtini bibliofilijos tyrimai? Šių tyrimų lauke susikerta abiejų mokslų ribos. Tyrinėjant asmeninių bibliotekų būklę neišvengiamai kalbama apie jų komplektavimo šaltinius, sudėtį, organizaciją, funkcijas, taigi vartojamos bibliotekininkystės mokslo sąvokos. Tačiau kartu tyrinėjamas tam tikras knygotyros mokslo objekto, kurį profesorius K. Migonis įvardija formule „knyga–skaitytojas“ arba „knyga kultūroje ir visuomenėje“, aspektas [23].

Asmeninių bibliotekų tyrinėjimai Lietuvoje nėra gausūs. Daugiau dėmesio sulaukia pavienės, išskirtinės mokslo, literatūros, kultūros veikėjų bibliotekos. Jos tampa istorikų [6], knygotyrininkų [1], kultūros tyrinėtojų dėmesio objektu.

Nagrinėjant bibliofilines bibliotekas istoriniu aspektu, taikomi istorijos, knygotyros, bibliografijos mokslų metodai. Moksliniam tyrimui būtinos medžiagos teikia išlikę bibliofilinę veiklą liudijantys šaltiniai: asmeninių bibliotekų katalogai, pavienės knygos ar jų rinkiniai didžiosiose Lietuvos bibliotekose bei muziejuose, jų nuosavybės ženklai, tuometinėje spaudoje ar rankraščiuose užfiksuoti bibliofilijos faktai. Lietuvos bibliofilijos istorijos darbų yra parašę profesoriai Vladas Žukas [19] ir Domas Kaunas [10].

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. sudarė palankesnes sąlygas bibliofilijos raidai: reabilituota pati bibliofilijos sąvoka, inirtingai neigta sovietmečiu, atsinaujino bibliofilų klubų veikla. Knygotyros ir dokumentotyros institutas, pradėjęs kompleksinius Lietuvos knygos kultūros tyrimus, siekia skatinti bei tirti bibliofilijos raidą nūdienos Lietuvos kultūroje.

Glaudus knygotyrininkų ir bibliofilų klubų bendradarbiavimas sudaro palankią dirvą įgyvendinti įvairias idėjas, tyrimų projektus, eksperimentuojant suformuoti bibliofilijos tyrimų metodikos pagrindus.

Pirmasis Knygotyros ir dokumentotyros instituto bei jo direktoriaus profesoriaus Domo Kauno inicijuotas Lietuvos bibliofilų klubų narių asmeninių bibliotekų tyrimas atliktas anketavimo metodu. Sudaryta 15 klausimų anketa išdalinta trijų bibliofilų klubų: Martyno Mažvydo Vilniuje (įkurtas 1970 m.), Simono Daukanto Plungėje (įkūrimo metai – 1984) ir XXVII knygos mėgėjų draugijos (veikė 1930–1940 m., atkurta 1993 m.) nariams [2]. Į anketą atsakė 40 knygos mylėtojų. Surinkta medžiaga publikuota 2001 m. leidinyje *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas*.

Parengtosios anketos pagrindu buvo atliktas JAV gyvenančių lietuvių [14] ir Plungės krašto miestelio Žemaičių Kalvarijos gyventojų asmeninių bibliotekų tyrimas [15]. Atskiru leidiniu išleistas Martyno Mažvydo bibliofilų klubo nario Gintauto Trumpio pranešimas *Asmeninė biblioteka – mano gyvenimo savastis*, skaitytas klubo susirinkime [16]. Šis tyrimas ir išėję leidiniai atliko keletą reikšmingų uždavinių: išlė bibliofilijos atvirumo bei aktyvumo problemą, pagyvino bibliofilijos sąjūdį (kilo diskusijų ir naujų idėjų), paskatino bibliofilų saviraišką, suteikė vertingos medžiagos bibliofilijos tyrinėjimams.

Siekiant papildyti jau pradėtą formuoti duomenų apie šiuolaikines bibliofilų klubų narių ir pavienių knygos mylėtojų asmenines bibliotekas bazę, reikalingą tolesniam šių rinkinių tyrinėjimui, 2002 m. anketa buvo papildyta ir nuo 2003 m. sausio išdalyta bibliofilams. Į šį tyrimą buvo įtraukti provincijoje gyvenatys bibliofilai vienišiai. Šiuo terminu knygotyrininkai apibrėžia dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių bibliofilų klubų veikloje nedalyvaujančius knygos mylėtojus. Atnaujintąją anketą, pavadintą „Bibliofilo biblioteka“ sudaro 25 klausimai, iš jų 17 atviri, 18 uždari. Siekiant patikrinti respondentų suteiktos informacijos patikimumą, į anketą įtraukti keli kontroliniai klausimai. Prie anketos, siunčiamos paštu, pridėtas lydimasis laiškas, kuriame pristatytas tyrimas, pateikta trumpa anketos užpildymo instrukcija. Platinant anketą bibliofilų klubų susirinkimų metu, atliekamas tyrimas pristatytas žodžiu.

Anketos tikslas – ne tik surinkti vertingų duomenų apie bibliotekų formavimo etapus, jų sudėtį, aplinką, komplektavimo šaltinius, būdus, bet ir atskeisti respondentų santykį su knyga, požiūrį į jos vertę, šiandienos bibliofilijos situaciją. Be to, bibliofilai paprašyti pateikti iliustracinės medžiagos: savo bibliotekos nuotraukų, ekslibrisų, antspaudų atspaudų ir kt.

Daugiau nei 80 anketos kopijų išplatinta šiais būdais:

- keturių šiuo metu Lietuvoje veikiančių bibliofilų klubų nariams susirinkimų metu;
- viešumos nebijantiems bibliofilams vienišiams paštu;
- pasitelkus „sniego gniūžtės“ prinipą (kai respondentai nurodo kitų tyrime sutinkančių dalyvauti knygos mėgėjų adresus) paštu.

Į anketą atsakė 20 bibliofilų. Nedidelį knygos mylėtojų aktyvumą galima aiškinti bibliofilijos viešumo problema – dauguma knygos mylėtojų nėra linkę atvirai kalbėti apie savo bibliotekas. Viena iš tokio elgesio priežasčių – sovietmečiu suformuotas neigiamas požiūris į bibliofiliją, nustūmęs knygų kolekcininkus į pogrindį. Kita vertus, bibliofilijai apskritai būdingas individualumas, asmeniškumas.

Operatyviausiai ir išsamiai duomenis apie savo bibliotekas pateikė provincijoje gyvenantys bibliofilai vienišiai. Tad šio tyrimo metu surinkti duomenys atskleidžia įvairių bibliofilų tipų tikrovę.

Į anketos „Bibliofilo biblioteka“ klausimus atsakymus pateikė 7 bibliofilai vienišiai (6 jų gyvena provincijos miesteliuose arba kaimuose, 1 – Vilniuje) bei 13 Martyno Mažvydo (Vilnius) ir Panevėžio bibliofilų klubų narių.

Tyrimo dalyvavusių bibliofilų amžius:	nuo 20 iki 50 m. – 10 % nuo 50 iki 80 m. – 90 %
išsilavinimas:	turi mokslinį laipsnį – 55 % aukštasis – 85 % , aukštesnysis – 5 % vidurinis – 5 % nebaigtas vidurinis – 5 %
profesinė veikla:	mokslininkai – 35 % pedagogai – 15 % bibliotekininkai – 10 % darbininkai – 10 % gydytojai – 5 % inžinieriai – 5 %

Kalbėdami apie asmeninės bibliotekos pradžią, 35 % respondentų nurodo konkrečią pirmųjų knygų įsigijimo datą ir aplinkybes. Net 80 % dalyvavusiųjų tyrimo biblioteką ėmė kaupti vaikystėje, besimokydami mokykloje, 20 % – pradėję savarankišką gyvenimą, įsigiję savo būstą. Daugiau kaip pusė apklaustųjų (70 %) nurodė, kad poreikis kaupti asmeninę biblioteką perduotas šeimoje. Įdomu tai, kad net 30 % bibliofilų lemiamos įtakos turėjo tėvas, jo sukaupta biblioteka. Kiti veiksniai, paskatinę respondentus kaupti asmeninę biblioteką: mokymasis, studijos (12 %), profesinė veikla (10 %), pati knyga (5 %), bendravimas su bibliofilais (3 %). Net 45 % apklaustųjų nurodė šeimos arba asmeninės bibliotekos sunaikinimo faktą ir aplinkybes.

Pats populiariausias bibliofilų knygų komplektavimo šaltinis yra knygynas. Jame įsigyjama vidutiniškai 77 % spaudinių. Kiti leidinių gavimo (ar pirkimo) šaltiniai pagal jų svarbą išsirikiavo taip: dovanos, antikvariatai, paveldėjimas, mainai, pirkimas „iš rankų“, specialios knygų rinkimo ekspedicijos, knyga paštu.

Net 70 % apklaustųjų pabrėžė, kad savo biblioteką komplektuoja kryptingai; 30 % iš jų informacijos apie leidinius ieško pasitelkę kompiuterį. Rinkdamiesi leidinį, 80 %

respondentų pirmiausia kreipia dėmesį į jo turinį, 15 % – į poligrafinę kokybę, 5 % – į konkretaus egzemplioriaus istoriją liudijančius ženklus.

Tikslų savo bibliotekos knygų skaičių nurodė 10 % bibliofilų. Iki 1000 leidinių turi 20 % apklaustųjų, 1000–2000 leidinių – 20 %, 2000–3000 leidinių – 35 %, 3000–5000 leidinių – 25 %, daugiau kaip 5000 leidinių – 5 %. Visų dalyvavusiųjų apklausoje bibliotekos pagrindą sudaro knygos – vidutiniškai apie 90 % bibliotekos. Periodiką renka 65 % respondentų, 35 % – rankraščius, dokumentus, 18 % – atvirukus, 12 % – nuotraukas, 6 % – žemėlapius, o 5 % – visas šias spaudinių rūšis.

Pagal turinį leidinių kiekybės aspektu vyrauja grožinė literatūra, menas, istorija, lituanika, knygotyra. Daugiau kaip pusė apklaustųjų nurodė turį vieną temą ar vieno autoriaus komplektuojamų rinkinių. Bibliofilai renka leidinius šiomis temomis: lietuvių poezija, istorija, kelionių literatūra, knygotyra, termohidraulika. Tarp mėgstamiausių autorių minėti: filosofas, dramaturgas Vydūnas (1868–1953), vaikų rašytojas, pedagogas Pranas Mašiotas (1863–1940), poetas, eseistas, vertėjas Marcelijus Martinaitis (g. 1936), gamtininkas profesorius Tadas Ivanauskas (1882–1970), geografas, kraštotyrininkas, Vilniaus knygos bičiulių klubo narys profesorius Česlovas Kudaba (1934–1993). Populiarius ir viename krašte (mieste) išleistų bei apie tą kraštą (miestą) pasirodžiusių leidinių kolekcionavimas. Senų, retų, bibliofilinių leidinių nurodė turį 40 %, leidinių su knygos ženklais (ekslibrisais, dedikacijomis, įrašais) – 30 % apklaustųjų.

Šio tyrimo metu siekta atskleisti individualią knygos kultūrą atspindinčius bibliotekos aplinkos kūrimo, jos tvarkymo, ženklinimo, viešumo aspektus. Iš tyrimo duomenų matyti, kad 25 % bibliofilų yra paskyrę atskirą kambarį bibliotekai (dažnai jis atlieka ir darbo kabineto funkciją). Toks pat respondentų skaičius turi pagal specialų užsakymą pagamintų knygoms laikyti skirtų baldų. Nors didesnė pusė apklaustųjų (75 %) knygas lentynose stato pagal tam tikrą sistemą, jas inventorina tik 30 %, o kataloguoja 20 % bibliofilų. Knygos nuosavybės niekaip nepažymi 25 % respondentų. Tarp populiariausių knygos nuosavybės ženklinimo būdų – ekslibriso kljavimas bei įrašai. Vieni bibliofilai ekslibrisus kljuoja tik į vertingesnius leidinius, kiti – kiekvienam rinkiniui turi tik jam skirtą ekslibrisą, tretį jais puošia dovanojimui skirtas knygas. Labiausiai tarp bibliofilų paplitusi įrašo forma – leidinio išigijimo vieta, metai bei savininko parašas. Apie 60 % knygos mylėtojų skolina savo bibliotekos knygas, tačiau daugiau kaip pusė jų tai daro labai nenoriai.

Net 55 % dalyvavusiųjų apklausoje teigia nesą bibliofilai. Jie save vadina knygos mėgėjais. Štai keletas iš atsakymuose pateiktų bibliofilo apibrėžimų: bibliofilas – išskirtinių, senųjų, vertingų leidinių kolekcininkas; jam pirmiausia rūpi knygos išvaizda; jis sukaupia nors nedidelę, bet rinktinę biblioteką ir pasižymi dideliu prisirišimu prie kiekvieno savo bibliotekos leidinio. Pažymėtina, kad net 56 % bibliofilų svarbiausiu knygos vertę apibrėžiančiu komponentu laiko jos senumą, retumą, 25 % svarbūs knygos meno ypatumai, tiek pat (25 %) atsakiusiųjų vertina knygos individualumą, konkretaus egzemplioriaus istoriją.

Anketoje buvo pateikti penki bibliofilijos apibrėžimai. Bibliofilija yra:

- knygų ir kitų leidinių kolekcionavimas;
- asmeninės bibliotekos kūrimas, per ją siekiant pažinti knygą ir jos pasaulį;
- pastangos ugdyti knygos kultūrą;
- pomėgis laisvalaikiu skaityti knygas;
- profesinė ir kultūrinė savišvieta.

Keturi iš dvidešimties bibliofilų pasirinko vieną apibrėžimo variantą. Kiti rinkosi du ar net tris apibrėžimus. Apibrėžimui „Bibliofilija yra asmeninės bibliotekos kūrimas, per ją siekiant pažinti knygą ir jos pasaulį“ pritarė 70 % apklaustųjų; 45 % mano, kad bibliofilija yra knygų ir kitų leidinių kolekcionavimas; 40 % teigia, kad bibliofilija – tai profesinė ir kultūrinė savišvieta. Tyrime dalyvavusieji buvo paprašyti įvertinti dabartinę bibliofilijos situaciją, išreikšti savo pritarimą ar nepritarimą bibliofilus vienijančios organizacijos ir bibliofilinio periodinio leidinio įkūrimo idėjai. Iš atsakymų paaikškėjo daugelio bibliofilų pasyvumas – net apie 40 % šiuos klausimus ignoravo. Vertinant dabartinę bibliofilijos situaciją, pareikšta įvairių nuomonių. Dažnas knygos mylėtojas išvelgia teigiamų bibliofilijos raidos poslinkių, jos atgimimo, augimo ir stiprėjimo ženklų, tačiau nurodo ir nemažai problemų – sunkią ekonominę situaciją, neišplėtotą knygų rinką, informacijos, gyvo bendravimo stoką, sunkų sovietmečiu nutrūkusių bibliofilijos tradicijų atkūrimo darbą.

Be abejo, šiuo būdu surinkti duomenys nėra visiškai tikslūs, jie fiksuoja ir atspindi tam tikrą kintantį procesą. Anketinė apklausa atliko ne tik tiesioginį savo uždavinį – surinkti kiekybinius duomenis apie bibliofilų klubų narių ir bibliofilų vienišių asmenines bibliotekas, bet ir išryškino jų organizacinius, komunikacinius poreikius, paskatino bibliofilinės savimonės stiprėjimo procesus.

Gautieji duomenys leidžia apsvaistinti tolesnį šiuolaikinės bibliofilijos tyrimų galimybę. Šį anketavimą galima vadinti žvalgomoju, jo metu surinkta kiekybinė medžiaga padės suformuoti tolesnio kokybinio tyrimo kryptis [7]. Asmeninės bibliotekos savininko psichologiją, kolekcionavimo pobūdžio aspektus galima tirti interviu, biografijos analizės metodais. Bibliofilijos tyrinėjimams neužtenka tik kiekybinės asmeninių bibliotekų charakteristikos, būtina kokybinė jų analizė (čia svarbūs šių bibliotekų katalogai, pačių bibliotekos savininkų žinios ir tyrinėjimai).

Tyrimas parodė, kad dauguma apklaustųjų save priskiria knygos mėgėjams, jiems knyga svarbi turinio aspektu. Jų bibliotekose kaupiami profesiniai ar laisvalaikiui skirti leidiniai, pasirodantys knygynuose.

Iš pateiktų duomenų aiškėja, kad tie reiškiniai, kuriuos šiandienėje Lietuvoje apibrėžiamo bibliofilijos sąvoka, nėra vienalyčiai. Individualiai ir organizuotai besireiškianti bibliofilija turi savų ypatumų. Anketoje duomenys leidžia patikslinti šiuolaikinės bibliofilijos Lietuvoje tyrimų aspektus, suformuluoti tirtinas problemas.

Įteikta 2003 m. rugpjūčio mėn.

1. *Asmeninė biblioteka – tautos istorijos dalis*: konferencija'98. Panevėžys, 1998 [1999]. 66 p.
2. *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas*. Sudarė Domas Kaunas. Vilnius, 2001, p. 5.
3. BOGENG, G.A.E. *Einführung in die Bibliophilie*. Leipzig, 1931, p. 3–4.
4. DEVAUX, Yves. *L'univers de la bibliophilie*. Paris, 1988, p. 3.
5. DIBDIN, T. F. *The bibliomania or book madness*. London, 1876, p. 44–58.
6. *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*: teminis mokslo darbų rinkinys. Vilnius, 1985. 119 p.
7. KARDELIS, Kęstutis. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas, 2002, p. 272.
8. KAUNAS, Domas. Bibliofilija. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, t. 3, p. 153–154.
9. KAUNAS, Domas. Bibliofilo bibliotekos katalogas. *Knygotyra*, 2001, t. 38, p. 27–43.
10. KAUNAS, Domas. *Donelaičio žemės knygiai*: bibliofilinės apybraižos. Vilnius, 1993. 320 p.
11. KAUNAS, Domas. Knyga apie didžiąją knygų meilę ir išmintį. Iš BURY, Richard de. *Philobiblon, arba apie meilę knygoms*. Vilnius, 2001, p. 5.
12. *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1977. 413 p.
13. LEWIS, John. *The twentieth century book*. London, 1967, p. 6.
14. LUKIENĖ, Dalia; DUNDZILA, Antanas; KUBILIŪTĖ, Ramunė. JAV lietuvių asmeninės bibliotekos: apklausa ir jos duomenys. *Knygotyra*, 2001, t. 38, p. 317–331.
15. SKĖRIENĖ, Violeta. Plungės krašto miestelio (Žemaičių Kalvarijos) gyventojų asmeninės bibliotekos. *Knygotyra*, 2001, t. 38, p. 331–352.
16. TRUMPIS, Gintautas. *Asmeninė biblioteka – mano gyvenimo savastis*. Vilnius, 2000. 26 p.
17. URBSIENĖ, M. Bibliofilai. *Gaisai*, 1930, nr. 5, p. 82.
18. URBSIENĖ, M. Prancūzų bibliofilų draugijos. *Gaisai*, 1930, nr. 6, p. 179.
19. ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praeityje ir dabar*. Vilnius, 1979. 44 p.
20. КЛИМАНОВ, Л.Г.; ПЕТРОВ, М.Т. Феномен библиофилии. Iš *Книга: исследование и материалы*, 1983, Сб. 46, с. 155–169.
21. ЛАСУНСКИЙ, О.Г. Современная библиофилия. Iš *Книга: исследования и материалы*. 1982, Сб. 44, с. 175–183.
22. ЛАСУНСКИЙ, О.; ПЕТРЯЕВ, Е. Каков он, современный библиофил? Iš *Альманах библиофила*. Москва, 1978, с. 14–29.
23. МИГОНЬ, К. *Наука о книге*. Москва, 1991, с. 87.
24. ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Библиофилия в системе культуры. Iš *Актуальные вопросы теории и истории библиофилии*. Санкт-Петербург, 1997, с. 14.
25. РАЦ, М. В. Библиофил и книга: два подхода к теме. Iš *Актуальные проблемы теории и истории библиофильства*. Санкт-Петербург, 1995, с. 10.
26. РАЦ, М.В. Библиофил и книга. Iš *Книга: исследование и материалы*. 1979, Сб. 39, с. 185–194.

THE RESEARCH OF CONTEMPORARY BIBLIOPHILES' LIBRARIES IN LITHUANIA: EXPERIENCE AND PERSPECTIVES

KRISTINA ŽEMAITYTĖ

Abstract

The main objective of this article is to carry out the research of contemporary bibliophily in Lithuania, to reflect on the methods used in the research and to present the results of the research of Lithuanian bibliophiles' libraries which took place in 2002–2003 by the initiative of the Institute of Documentation and Book Science of Vilnius University with a help of questionnaires.

In order to understand the condition of bibliophily in Lithuania today it is necessary not only to get acquainted with the work of bibliophiles' clubs but also to analyze personal collections of the members of such clubs and other bibliophiles. The Institute of Documentation and Book Science aspires to research and encourage the expression of bibliophily in contemporary Lithuanian culture.

Close co-operation between book scientists and bibliophiles' clubs makes it possible to realize various ideas and research projects. One of such projects is the research of personal libraries of the members of Lithuanian bibliophiles' clubs with the help of the method of questionnaires, collected data was issued in the publication "Bibliophiles about Personal Libraries" in 2001.

In 2002, with the purpose to enlarge the data basis on the contemporary bibliophiles' personal libraries, which was necessary for the scientific evaluation of these collections of printings, the questionnaire was expanded and in January 2003 distributed among bibliophiles.

The following conclusion can be made after reviewing the results of the research: there is theoretical and practical postulates to distinguish two concepts: a *bibliophile* and a *book lover*.